

BEYÂNÎ

(ö. 1006/1597)

Osmanlı şairi
ve şuarâ tezkiresi yazarı.

Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Rusçuk'ta doğdu. Bazı kaynakların, önceleri Tekirdağ'ın da aynı adı taşıması sebebiyle Beyânî'yi orali göstermesi doğru değildir. Asıl adı Mustafa olup Cârullahzâde lakabıyla tanınmıştır. Beyânî Rusçuk'ta başladığı öğrenimine İstanbul'da devam etti. Buradaki hocaları arasında Ebüssuûd Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi de vardı. Şair hakkında bilgi veren kaynaklar onun Mehmed Efendi'den çok faydalandığını ve ondan mülâzım olduğunu belirtirler. Halbuki şair kendi tezkiresinde verdiği hal tercümesinde Ebüssuûd Efendi'den mülâzım olduğunu söylemektedir. Herhalde Beyânî, Mehmed Efendi'den tahsilini tamamlaması rağmen mülâzemet rûsunu kendisiyle ilişki kurup şiirlerini tahmiş ettiği Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den teberrüken almıştır. Âşık Çelebi, Mehmed Efendi'nin Halep kadılığı sırasında Beyânî'nin bir süre onun hizmetinde bulunduğunu belirtir.

Şükrullah Halife'den ta'lik icâzeti alarak hattat olan Beyânî hocasının tefsirini temize çekmiş, karşılık olarak da 20 akçe ile Kestel Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Daha sonra Havran kadısı oldu. Oradan hac görevini ifa etmek için Hicaz'a gitti. Dönüşünde Okmeydanı'ndaki Sofular Halvetî Tekkesi şeyhi Ekmeleddin Efendi'ye bağlanarak tarikata girdi; resmî görevlerinden de ayrıldı. Bir süre Gelibolu zâviyelerinden birinde kaldıktan sonra vefat eden şeyhinin vasiyeti üzerine onun yerine geçti (1577). Yirmi yıl kadar Sofular Tekkesi'nde şeyhlik yaptıktan sonra İstanbul'da öldü.

Beyânî bir divan sahibi olmamakla birlikte özellikle tarikat çevrelerinde sevilip tutulmuş bir şairdir. Onun şiir hayatını tasavvufa girmeden önce ve girdikten sonra olmak üzere iki döneme ayırmak gerekir. Hayatının birinci devresinde Beyânî çağının ikinci sınıf şairleri arasında şiirler söylemiştir. Fakat tarikata girdikten sonra bu tarz şiirlerden vazgeçmiş, kendi ifadesiyle "Allah dostlarının aşk ve muhabbetle ilgili mecazî şiir-

lerini" benimsemiş ve bu vadede sadece Arapça şiirler söylemeye devam etmiştir. Bu şiirler hocası Ebüssuûd Efendi'nin Arapça şiirlerinin tekrarı mahiyetindedir. Bir kısmı da onun şiirlerine nazîre olarak yazılmıştır veya bunların bir kısmının tahmisidir. Beyânî'nin şiirleri bir araya getirilmemiş, devrin şiir mecmualarında kalmıştır.

Beyânî'yi edebiyat dünyasında unutulmaktan kurtaran eseri, 1000 (1592) yılında tamamladığı ve özel bir adı olmadığı için müellifinin ismiyle anılan şuarâ tezkiresidir. Bu eser *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'nin (yazılışı 994/1586) kısaltılmış şeklidir. Mukaddimede belirttiğine göre Beyânî bu tezkireyi bütünüyle istinsah edecek vakti olmadığı için sadece tanınmış şairleri seçip onlarla ilgili bilgileri özetlemiş, şiirlerinden de örnek olarak en tanınmış olanları almıştır. Bu arada *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'nde bulunmayan ve genellikle daha sonra şöhret bulan bazı şairleri de tezkiresine ilâve etmiştir. Ancak bu yeni isimler hakkında da kayda değer bilgi verilmemiştir. Buna rağmen tezkirenin en önemli yanı, bu şairlerden söz eden tek kaynak oluşudur.

Beyânî Tezkiresi bir mukaddime, iki bölüm ve bir hâtmeden meydana gelmektedir. Mukaddimede, XVI. yüzyılda yazılan diğer tezkirelerin aksine, Osmanlı şiir tarihinin II. Murad devriyle değil Fâtih Sultan Mehmed devrinden başlaması gerektiğini, çünkü daha önceki dönemde yazılan şiirlerin basit ve orta seviyede (miyâne) olduğunu ileri sürer. Tezkirenin birinci bölümünde beş padişah ile dört şehzadeye yer verilir. Bunlar sırasıyla Fâtih Sultan Mehmed, Cem Sultan, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, Şehzade Mustafa, Şehzade Bayezid ve Şehzade Murad'dır. İkinci bölümde ise alfabetik sıraya göre 240 şaire yer verilmiş, böylece tezkiredeki şair sayısı 249'a ulaşmıştır. Hasan Çelebi'nin eserinde ise 631 şair yer almaktadır.

Beyânî Tezkiresi XVI. yüzyılın tanınmış öteki tezkireleri arasında bir özet seviyesinde kaldığı için yazmaları da yaygın değildir (başlıca yazmaları için bk. İÜ Ktp., TY, nr. 104, 1560, 2568; Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 757, 774; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2659).

BİBLİYOGRAFYA :

Beyânî, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 757; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 59^a; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 229; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 466; Riyâzî, *Tezkire*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 43^a; Rızâ, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 243, vr. 10^b; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 546-547; *Osmanlı Müellifleri*, II, 98; Ergun, *Türk Şairleri*, II, 832; TCYK, s. 582; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 286-290; Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (doktora tezi, 1978), Atatürk Üniversitesi Ed.Fak., s. 97; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuarâ Tezkireleri*, Erzurum 1986, s. 68; *TDEA*, I, 412; Abdülkadir Karahan, "Tezkire", *İA*, XII/1, s. 228.

MUSTAFA İSEN

BEYÂNİYYE

(البيانة)

Aşırı Şia'ya mensup olan
Beyân b. Sem'an'ın
(ö. 119/737)
görüşlerini benimseyenlere
verilen ad
(bk. BEYÂN b. SEM'ÂN).

BEYÂNİYYE

(البيانة)

Ebü'l-Beyân Nebâ b. Muhammed
b. Mahfûz el-Kureşî'ye
(ö. 551/1156)
nisbet edilen bir tarikat
(bk. TARİKAT).

BEYÂNÜ AKİDETİ'İ-USÛL

(بيان عقيدة الأصول)

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin
(ö. 373/983)
akaide dair risâlesi.

Risâlenin bu müellife nisbeti ihtilâf konusudur. Brockelmann (*GAL*, I, 211), Schacht (*EI²* [İng.], I, 137) ve Fuat Sezgin risâlenin ona ait olduğunu söylerken A. W. Juynboll ve F. Kern, British Museum'daki yazma nüshada (nr. 871) müellifinden Muhammed es-Semerkindî adıyla bahsedilmesini delil göstererek Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye ait olamayacağını iddia ederler (*EI²* [İng.], I, 137). Ancak çeşitli kütüphanelerdeki diğer yazma nüshalarında (bk. Sezgin, I, 449) risâlenin Ebü'l-Leys'e atfedilmesi, yukarıdaki iddianın zayıf olduğunu göstermektedir. Eser *Risâle fî uşûli'd-dîn*, 'Akîdetü'l-uşûl ve 'Akîde adlarıyla da bilinir.

On altı mesele halinde ve soru-cevap tarzında düzenlenen risâle, "İman ne-

dir?" sorusuyla başlar. Risâlede Allah'ın sıfatları (sıfât-ı ma'nevîyye), meleklerin mertebeleri ve isimleri, dört büyük kitap ve **suhruf***'un indirildiği peygamberler, nebî ve resullerin sayıları ve adları, cennet ve cehennem görevlileri dışındaki bütün canlıların ölecekleri ve ölümlerinden sonra diriltilecekleri, hesap, cennet ve cehennemin ebedîliği konularına yer verilerek bu konularda şüphe edenlerin küfre gireceği belirtilir. Kadere iman anlatılırken Allah'ın, varlıkları yarattıktan sonra onlara hidayet yolunu gösterdiği, **kalem***'i ve levh-i mahfûzu da yaratıp kaleme kulların amellerini yazmasını emrettiği, itaat ve isyanın ezelde Allah'ın takdirine bağlı olduğu, ancak Allah'ın kulların itaat etmelerini murat edip razı olduğu, isyanı yasaklayıp ona rızâ göstermediği belirtilir. Risâlenin son bahsini iman konusu teşkil eder. Burada akıl, ruh, kalp ve cesette Allah'ın hidayeti olan bir nur bulunduğu için imanın bölünemeyeceği, esasının tevhidden ibaret olduğu, ibadetleri, melekleri, ilâhî kitapları, peygamberleri sevmenin ve kadere razı olmanın imana dahil bulunduğu, fakat ibadetleri yerine getirmenin imanın dışında kaldığı, imanın Allah'ın hidayeti olması itibarıyla kadîm, kulda tasdik, ikrar ve amel şeklinde tezahür etmesi itibarıyla de hâdis olduğu anlatılır.

Dinî akîdeleri Ehl-i sünnet ilkeleri doğrultusunda halka öğretmeyi amaçlayan ve delillerden tamamen tecrit edilmiş bulunan risâle, ilk dönemlerde Ehl-i sünnet câmiasının benimsediği **âmentü*** esaslarını belirtmesi bakımından önemlidir. Risâle Endonezya, Jawa ve Malezya gibi Uzakdoğu İslâm ülkelerinde çok meşhurdur. A. W. Juynboll tarafından 1881'de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* [van Nederlandsch-Indië, V, 215-267] ve F. Kern tarafından da 1912 yılında *Zeitschrift für Assyriologie*'de yayımlanmıştır. Risâlenin bilinen iki şerhi vardır: 1. *Ķatrû'l-ğays şerhu mesâ'ili Ebi'l-Leyş*. Muhammed b. Ömer en-Nevevî'nin yaptığı bu şerh Kahire (1301) ve Mekke'de (1311) yayımlanmıştır. 2. *Behcetü'l-ʿulûm*. Müellifi bilinmeyen bu şerh de basılmıştır (Berlin 1945).

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL*, I, 196; *Suppl.*, I, 348; II, 814; Sezgin, *GAS*, I, 449; J. Schacht, "Abu'l-Layth al-Samarqandî", *EI²* (İng.), I, 137; J. Van Ess, "Abu'l-Layth Naşr b. Moḥammad b. Aḥmad Samarqandî", *EI²*, I, 332-333.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

BEYÂNÜ'İ-EDYÂN

(بيان الأديان)

XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Ebû'l-Meâlî'nin dinler ve mezheplerle ilgili eseri.

Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah İranlı bir yazardır. Eserinde kendisini Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah b. Ali b. Hasan b. Hüseyin b. Ca'fer b. Ubeydullah b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib diye tanıtmaktadır (s. 13). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ailesi uzun süre Belh'te oturmuştur. *Beyânü'l-ed-yân*'da verdiği bilgilerden onun eserini kaleme aldığı Gazne'de bulunduğu ve sarayla yakın ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Beyânü'l-ed-yân, on ikinci imamın doğumundan 230 yıl sonra (485/1092) Farsça olarak kaleme alınmıştır (Ebû'l-Meâlî, s. 46). Hacmi küçük olmakla birlikte bu sahada yazılmış en eski Farsça eserdir. Yazar sultanın meclisinde İslâm öncesi din ve mezheplerle "yetmiş üç fırka"ya dair hadisin konu edilmesi üzerine *Beyânü'l-ed-yân* adını verdiği bu eseri kaleme aldığını belirtir (s. 14). Beş bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Persler, Bizanslılar, Kıptiler, Habeşliler, Türkler, Hintliler ve diğer kavimlerle Grek filozoflarında tanıdığı inancının mevcudiyeti; ikinci bölümde Câhiliye putperestliği, Yunan felsefesi, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik, Seneviyye, Sâбие vb. İslâm öncesi inançlar; üçüncü ve dördüncü bölümlerde yetmiş üç fırkaya dair hadis zikredilerek bu vesile ile İslâm mezhep ve fırkaları anlatılmakta; son bölümde ise özellikle İran'da ulûhiyyet ve nübüvvet iddia eden sapık kişi ve fırkalar hakkında orjinal bilgiler verilmektedir. Bu son bölüm uzun süre kayıp olduğundan birçok tercüme ve neşirde yer almamış, ancak yakın zamanlarda M. T. Dânişpeşûh tarafından bulunup neşredilmiştir.

Müellif eserini hazırlarken faydalandığı kaynakları da zikretmektedir. Bunlar arasında Makdisî'nin *el-Bedʿ ve't-târîh*'i, Bîrûnî'nin *Ârâʿü'l-Hind*'i (müellifin *Ârâʿü'l-Hind* diye verdiği eser *Tahkîk mâ li'l-Hind*'dir), Ebû İsâ el-Verrâk'ın *el-Maḳâlât*'i da bulunmaktadır.

Beyânü'l-ed-yân Charles Schefer (*Cher-stomathie persane*, Paris 1883, I, 131-171) ve Abbas İkbâl (Tahran 1312 hş./1933) tarafından beşinci bölümü eksik olarak, Hâşim Râzî (Tahran 1342 hş./1963) tara-

findan ise tam olarak neşredilmiştir. Yahyâ el-Hasşâb eseri Arapça'ya (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, Kahire 1957, XIX/1, s. 11-58), Henri Massé ise "L'Exposé des Religions" (*RHR*, XCIV [1926], s. 17-75), başlığıyla Fransızca'ya yine beşinci bölümü eksik olarak çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah, "Ķitâbü Beyâni'l-ed-yân" (trc. Yahyâ el-Hasşâb), *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XIX/1, Kahire 1957, s. 11-58; A. Christensen, "Remarques critiques sur le Kitâb Bayâni'l-adyân d'Abu'l-Ma'âli", *MO*, V-VI (1911-12), s. 205-216; H. Massé, "Abu'l-Ma'âli", *EI²* (Fr.), I, 141; J. Van Ess, "Abu'l-Ma'âli", *EI²*, I, 334-335.

MEHMET AYDIN

BEYÂNÜ MEZHEBİ'İ-BÂTİNİYYE

(بيان مذهب الباطنية)

Zeydiyye âlimlerinden Muhammed b. Hasan ed-Deylemî'nin (ö. 711/1311 [?]) *Bâtniyye'nin tenkidine dair eseri*.

Aslen Deylemlî olan Muhammed b. Hasan'ın Yemen'e giderek San'a'ya yerleştiği ve ilmî faaliyetlerini burada yürüttüğü bilinmektedir. 711 (1311) veya 707 (1308) yılında memleketine dönerken Vâdîmur denilen yerde vefat etmiştir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığı gibi kelâmla ilgili görüşleri de bilinmemektedir. *el-Mişḳât mine'l-mevâni'îl-mürdiyye*, *es-Şirâṭü'l-müstakîm* ve *Ķâvâʿ idü ʿakâʿidi Âli Muḥammed* adlarını taşıyan üç eser yazmıştır. Sonuncu kitapta ehl-i beytin faziletleri, Zeydiyye'nin ashap hakkındaki olumlu tutumları, İmâmiyye'nin bu konuya dair görüşlerinin dinî ve ilmî temellerden yoksun bulunduğu, Bâtniyye'nin İslâmiyet'i içten yıkmaya çalışan gayri İslâmî bir mezhep olduğu gibi konulara yer verilir.

Beyânü mezhebi'l-Bâtniyye, Deylemî'nin 1307'de tamamladığı kaydedilen *Ķavâʿ idü ʿakâʿidi Âli Muḥammed* adlı kitabın üçüncü "fenn"inin beşinci faslından ibarettir. Müellif, Bâtniyye'yi red maksadıyla yazdığı bu bölümün, Hamîd b. Ahmed el-Mahallî'nin (ö. 653/1255) *el-Hüsâmü'l-bettâr li-mezhebi'l-Ķarâmiṭati'l-küffâr* adlı kitabının hulâsası olduğunu belirtmektedir (s. 102). İslâm beldelerinde pek çok seyahate çıktığını, fırkalar konusundaki bilgisini bu seyahatleri sırasında yakından görerek ve ayrıca okuyarak elde ettiğini ifade eden müellif, Bâtniyye'yi red ve tenkit ederken bizzat onların yazdığı eserlere ve bu